

FIATAL SZAKMUNKÁSOK A MUNKAPIACON

Írta
LISKÓ ILONA

Liskó Ilona tudományos főmunkatárs
Oktatóskutató Intézet

A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a *“Közösen a jövő munkahelyeiért”*
Alapítvány támogatta

A fiatal szakmunkások elhelyezkedési esélyeiről 1995-ben és 1999-ben szociológiai kutatást folytattunk az Oktatókutató Intézetben¹. Az általunk nyomon követett fiatalok 1994-ben végezték el a szakmunkásképző iskolát, tehát 1995-ben még 18-19 éves pályakezdők voltak, 1999-ben viszont már bőséges munkapiaci tapasztalatokkal rendelkező 22-23 éves fiatal felnőttek. A változásokat mindenekelőtt azon érdemes mérni, hogy hogyan változott meg a munkapiaci helyzetük.

1. Munkapiaci helyzet

Az adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy a két felvétel közt eltelt idő alatt a fiatal szakmunkások munkapiaci helyzete határozottan javult. 1995-ben azt tapasztaltuk, hogy a végzés után egy évvel a válaszadók alig a felének volt munkahelye, egyharmaduk munkanélküli volt, 16 százalékuk pedig valamilyen formában továbbra is tanult. A végzés után öt évvel viszont már háromnegyedüknek volt munkahelye, mindössze 14 százalékuk volt munkanélküli, és 5 százalékuk folytatta még mindig tanulmányait. Több mint duplájára emelkedett az „egyéb” kategória aránya is, ahova főként olyan nők tartoznak, akik éppen gyesen voltak.

1. táblázat

A válaszadók megoszlása munkapiaci helyzetük szerint, százalék

Munkapiaci helyzet:	1995	1999
munkanélküli	33,6	14,1
dolgozik	46,9	73,4
tanul	16,0	5,1
egyéb	3,4	7,3
összesen	100	100
N	966	354

Fiatal szakmunkások, 1995–99, OI

¹ 1995-ben kérdőívek segítségével, egy településre és szakmacsoportra reprezentatív minta alapján 966 olyan pályakezdő szakmunkást kérdeztünk meg, akik 1994-ben fejezték be az iskolát. 1999-ben megismételtük a kérdést ugyanazon a mintán, ezúttal 354 fiatal szakmunkás (az 1995-ben megkérdezettek 37 százaléka) válaszolt a kérdéseinkre. Közülük 40 fővel eddigi pályafutásukról és életkörülményeikről mélyinterjút is készítettünk. A kutatásban Fehérvári Anikó működött közre.

A munkapiaci helyzet javulása azonban ebben az esetben csupán annyit jelent, hogy a szakmunkásképző elvégzése után öt évvel a fiatal szakmunkások már nagyobb eséllyel találtak munkát, mint pályakezdő korukban, de nem jelenti azt, hogy nagyobb arányban sikerült elhelyezkedniük az általuk tanult szakmában. A szakmunkásképző elvégzése után öt évvel a fiatal szakmunkásoknak alig fele dolgozott eredeti szakmájában, 18 százalékuk kényszerült arra, hogy más szakmában helyezkedjen el, és majdnem ugyanennyien végeztek szakképzettséget nem igénylő munkát. Bő egyharmaduk tehát csak annak árán talált munkahelyet, hogy lemondott tanult szakmájáról, és attól eltérő fizikai munkát vállalt.

2. táblázat

A munkahellyel rendelkezők foglalkozás szerinti megoszlása 1999-ben, százalék

A foglalkozás típusa:	1999
vezető	2,4
értelmiségi	4,0
nem fizikai	12,7
szakmunkás, eredeti szakma	48,4
szakmunkás, más szakma	18,3
segéd, betanított munka	14,3
összesen	100
N	252

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

A fiatal szakmunkások foglalkozástörténeteit végigolvasva az embernek az a benyomása támad, hogy a magyar gazdaság alacsony hatékonyságának többek között az lehet az oka, hogy senki nem azt csinálja, amihez ért. A nagy mértékű szakmai inkongruenciához az is hozzájárult, hogy az általunk vizsgált fiatalok 1991-ben kezdték el a szakmunkásképzőt, amikor még a „szocialista” szakmastruktúrának (amelyben a gépipari szakmák kínálata volt a legnagyobb) megfelelő arányokban vették föl az egyes szakmákra a gyerekeket, holott a munkaerőpiac igényei már addigra is jelentősen megváltoztak. Ha úgy tetszik, ez az évjárat (és még jó néhány) a késlekedő szakképzési reform áldozatának tekinthető.

Vagyis az általunk vizsgált fiatal szakmunkások egyáltalán nem speciális adottságaiknak vagy helyzetüknek köszönhetően kerültek már pályakezdőként is nehéz helyzetbe a munkapiacon. Osztálytársaik ugyanúgy nem találtak munkát szakmájukban az iskola elvégzése után, mint ők maguk. Az elhelyezkedési esélyeket elsősorban a tanult szakma befolyásolta. Egyértelműen az ipari szakmákkal rendelkezők kényszerültek a legsúlyosabb kompromisszumokra. Közülük háromszor-négyszer annyinak kellett beérnie szakképzetlen munkával, mint az építőipari vagy tercier szakmákkal rendelkezőknek.

3. táblázat

A fizikai munkát végzők foglalkozási kongruencia szerinti megoszlása szakmájuk ágazati hovatartozása szerint, százalék

jelenlegi foglalkozás	eredeti szakma ágazati besorolása			
	ipar	könnyűipar	építőipar	tercier
saját szakma	48,6	60,0	66,7	72,0
más szakma	24,3	20,0	26,7	20,0
szakképzetlen	27,0	20,0	6,7	8,0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	74	50	30	50

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

A munkapiaci boldogulást befolyásolta a fiatal szakmunkások lakóhelye is. A Budapesten és a városokban élőknek több lehetőségük volt arra, hogy tanult szakmájukban, vagy más szakmában találjanak munkát, a községben élőknek viszont az átlagosnál gyakrabban kellett beérni szakképzetlen munkát kínáló munkahelyekkel. A munkavállalás érdekében kötött kompromisszumok közé tartozott az is, hogy míg 1995-ben még csak a pályakezdők egyötödének kellett ingázni a munkahelyére, 1999-ra már a fiatal szakmunkások közel egyharmada nem tudta elkerülni az ingázást.

Az ingázási kényszer elsősorban a lakóhely méretétől és településtípusától függ. Minél kisebb településen él valaki,

annál valószínűbb, hogy nem talál a lakóhelyén munkát. A községekben élő fiatal szakmunkások majdnem kétharmada kényszerült napi bejárásra vagy ingázásra. Az ingázási kényszer attól is függött, hogy ki milyen szakmát tanult. A lakóhelyen a tercier ágazathoz tartozó szakmákkal sikerült leginkább elhelyezkedni, és az építőipari, valamint az ipari szakmákkal volt a legnehezebb helyben munkát találni.

A munkahelyek többségét a magáncégek ill. a kisvállalkozások adták, ahol a fiatal szakmunkásokat alkalmazottként foglalkoztatták. Az állami munkahelyek aránya 1995-höz képest 1999-re tovább szűkült. Akkor még a munkába állók 23 százaléka talált magának állami munkahelyet, öt évvel később viszont már csak 16 százalék.

4. táblázat

**A foglalkoztatottak munkahelyének típusa
1999-ben, százalék**

A munkahely típusa	1999
állami intézmény	9,9
állami vállalat	6,1
szövetkezet	1,5
magán cég	47,3
kisvállalkozás	26,7
családi vállalkozás	2,3
saját vállalkozás	6,1
összesen	100
N	262

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

A fiatal szakmunkások esetében a munkapiaci helyzet javulása nem jelent egyben foglalkoztatási stabilitást is. 1995-ben, azaz az iskola befejezése utáni első évben, a munkahellyel rendelkező fiatal szakmunkások 61 százaléka az első munkahelyén dolgozott még, négy év múlva, 1999-ben viszont már csak 27 százalék dolgozott továbbra is az első munkahelyén. Vagyis a mai fiatal szakmunkások nem rendelkezhetnek be hosszú távra egy-egy munkahelyen; ha meg akarják őrizni foglalkoztatottságukat, viszonylag gyakran kell munkahelyet változtatniuk. Az iskola elvégzése után

öt évvel a munkanélküliek és a munkahellyel rendelkezők átlagosan már legalább két munkahelyet is kipróbáltak. Ez azt jelenti, hogy a mai fiatal szakmunkások munkahelyi pályafutásuk során a korábbiaknál ugyan nagyobb szabadságot élveznek, de ezzel párhuzamosan nagyobb bizonytalansággal kell szembenézniük. Foglalkozástörténetüket a munkahelyek változtatása jellemzi: manapság már mutatóban sem létezik a szocialista időszak tipikus szakmunkása, akinek a szakmunkásképző elvégzése után a gyakorlólhelyén ajánlottak fel állást, és azután évtizedekig, sőt akár a nyugdíjig is ugyanott dolgozott.

A munkahelyek változtatása azt eredményezi, hogy a mai fiatal szakmunkások sokféle munkát és munkahelyet kipróbálnak és közben sokféle tapasztalatot szereznek. A kényszerűségből elvállalt munkák „hozadéka”, hogy munkahelyeiken más szakmunkásoktól ellesve a „fogásokat”, eredeti szakmájuktól távol eső, új szakmai ismeretekre is szert tesznek.

A munkahely-változtatások oka legtöbbször a munkahelyek bizonytalan gazdasági helyzete miatti elbocsátás. A munkahelyek, ha vannak is, bizonytalanok, mert lehet, hogy másnapra megszűnnek. Ha pl. egy kisvállalkozónak átmenetileg nincs megrendelése, munkája, gondolkodás nélkül elküld egy-két munkást, és erre természetesen egy fiatalabb szakmunkás mindig esélyesebb, mint egy idősebb. Előfordul, hogy később, ha rendbe jön az „üzletmenet”, visszaveszik a régi munkást, de az is, hogy addigra új jelentkező akad, alacsonyabb bérért, esetleg nagyobb szaktudással. Vagyis a munkaerő-túlkínálat és a munkahelyi érdekvédelem teljes hiánya kiszolgáltatottá és védtelenné teszi a fiatal szakmunkásokat.

Ebben a helyzetben kulcsfontossága van a munkahelykeresésnek. Hogy ki mire viszi és mennyire boldogul, az nemcsak attól függ, hogy hol lakik és milyen szakmát tanult, hanem attól is, hogy mennyire tájékozott a helyi munkaerőpiacon és milyen kitartóan keres munkát. Aki az első ajánlattal megelégszik, vagy aki nem változtat elég sűrűn munkahelyet, az szükségképpen rosszul jár.

A munkahelykeresésben a legnagyobb szerepe a családi, rokoni és baráti kapcsolatrendszernek jut. Az „ismeretség”

nemcsak azért értékelődik fel, mert a „vadkapitalizmusban” mindenki mindenkivel szemben bizalmatlan, és ezért csak olyan embert foglalkoztat, akiért valaki személyes garanciát vállal, hanem azért is, mert a cégeknek és a vállalkozóknak sok a titkolnivalójuk. Előfordul, hogy olyan munkakörülmények között, olyan eszközök és anyagok felhasználásával, olyan technológiai eljárásokkal és olyan alacsony bérekért alkalmazták a munkásokat, ami többszörösen is szabálysértő. Ezért aztán igyekeznek olyan embereket alkalmazni, akikben tökéletesen megbízhatnak, akik soha sehol nem fogják „kiszellőztetni a cég szennyesét”.

A fiatal szakmunkások munkahelykeresését a legtöbb esetben a munkanélküliség hosszabb-rövidebb időszaka tarkította. 1995 óta ugyan 27 százalékról 4 százalékra csökkent azoknak az aránya, akik még egyáltalán nem találtak munkahelyet, ám a munkanélküliség mégis igen széles körben vált a fiatal szakmunkások tapasztalatává. Az iskola elvégzése után egy évvel még csak a pályakezdők 40 százaléka tapasztalta meg a munkanélküliséget, további öt év után azonban már közel kétharmaduknak volt erről közvetlen tapasztalata. Az 1999-ben munkanélkülieknek addig átlagosan 15 hónapig nem volt munkájuk, és átlagosan 8 hónapot még azok a fiatal szakmunkások is eltöltöttek munka nélkül, akik az 1999-es felmérés idején éppen dolgoztak.

A munkanélküliség determinánsai között leggyakrabban a lakóhelyet, a nemet, a képzettséget és a családi körülményeket szokták emlegetni. A pályakezdők lakóhelyének regionális elhelyezkedése 1995-ben erősen determinálta, hogy ki talált munkát és kiből lett munkanélküli. Budapesttől az észak-keleti megyékig, az ország gazdasági fejlettségét követve szabályosan emelkedett a munkanélküliek aránya. 1999-ben azt tapasztaltuk, hogy a regionális különbségek megváltoztak. Valamennyi régióban csökkent a munkanélküliek aránya, és emelkedett a foglalkoztatottaké, de korántsem azonos mértékben. A legpozitívabb változást a már 1995-ben is legjobb helyzetben lévő fővárosban és a Dunántúlon, a legkevésbé látványos javulást pedig az ország középső régióiban tapasztaltuk. Az is figyelemreméltó, hogy megnőtt a különbség az Alföld északi és déli megyéi között. Míg 1995-ben ebben a két régióban még hasonló munkanélküliségi arányokat mértünk, 1999-ben

a dél-alföldi megyékben az országos átlagnak megfelelő, az észak-alföldiekben viszont kétszer akkora volt a fiatal munkanélküliek aránya.

1995-ben a regionális elhelyezkedés mellett a lakóhely településtípusa is meghatározta az elhelyezkedési esélyeket. Minél nagyobb és urbanizáltabb településen éltek a pályakezdő szakmunkások, annál nagyobb valószínűséggel találtak az iskola elvégzése után munkahelyet. Bár a munkanélküliek aránya valamennyi településtípuson csökkent, a települések rangsora ebben a tekintetben semmit nem változott, sőt az adatok szerint kifejezetten nőttek a különbségek. 1995-ben egy pályakezdő szakmunkásnak Budapesten községben élő sorstársaihoz képest 2,4-szer nagyobb esélye volt arra, hogy munkát találjon, 1999-re ez az arány már 4,8-ra változott. Vagyis a fiatal szakmunkások elhelyezkedési lehetőségei ugyan kétségtelenül javultak az elmúlt öt év alatt, de nem ott következett be a legjelentősebb javulás, ahol a legnagyobb szükség lett volna rá.

Míg közvetlenül az iskola elvégzése után, 1995-ben a pályakezdő fiúk kevésbé tudtak elhelyezkedni, mint a lányok, 1999-re ebben a tekintetben is változást tapasztaltunk, ugyanis a fiatal szakmunkás férfiak közül a nőknél valamivel kevesebb volt munka nélkül. Abban is eltér a helyzet, hogy míg 1995-ben a lányok közül folytatták többen a tanulmányaikat, 1999-ben már a férfiak között találtunk több továbbtanulót, a nők között viszont megnőtt az „egyéb” munkapiaci státusú (gyesen lévő) fiatal anyák száma (lásd az 5. táblázatot a következő oldalon).

1995-ben azt tapasztaltuk, hogy a pályakezdő szakmunkások munkanélkülisége szoros összefüggést mutatott szakmájukkal. Az elmúlt öt év alatt a munkanélküliek arányának csökkenése átlagosan 17 százalékos volt. Az 1999-ben összegyűjtött adatok szerint a munkanélküliek aránya a bőr-ipari szakmákat kivéve azokban a szakmacsoportokban csökkent leginkább, ahol 1995-ben a legmagasabb volt, és azokban a szakmacsoportokban csökkent legkevésbé (sőt, enyhén emelkedett is), ahol 1995-ben nem volt magas.

Munkapiaci helyzet nemenként, százalék

munkapiaci státus	nem			
	férfi		nő	
	1995	1999	1995	1999
munkanélküli	36,6	12,8	27,6	16,2
dolgozik	44,1	74,3	52,6	72,1
tanul	14,3	6,4	19,8	2,9
egyéb	5,0	6,4		8,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	658	218	308	136

Forrás: Fiatal szakmunkások, 1995–1999, OI

Vagyis az elmúlt évek munkaerőpiaci változásai némiképpen kiegyensúlyozták a korábban szélsőségesnek mutakozó különbségeket az egyes szakmacsoportok között. 1999-ben az átlagos munkanélküliségi arányokhoz képest már csak a bőr-
ipari, textilipari, villamosipari és kohászati szakmák mutattak az átlagosnál rosszabb, a műszeripari, vendéglátóipari és kereskedelmi szakmák pedig az átlagosnál jobb munkanélküliségi arányokat.

A munkanélküliek aránya az egyes (ágazat szerinti) szakmacsoportok százalékában

szakma- csoportok:	munkanélküli arány		különbség
	1995	1999	
bőr- ipar	45,1	35,7	-9,4
gépszerelő	44,9	15,8	-29,1
építőipar	42,7	10,5	-32,2
szolgáltatás	35,6	11,1	-24,5
műszeripar	34,6	0,0	-34,6
villamosipar	34,1	22,2	-11,9
faipar	31,1	14,3	-16,8
kereskedelem	29,0	7,7	-21,3
textilipar	26,8	20,0	-6,8
vendéglátás	26,2	0,0	-26,2

6. táblázat folytatása

szakma- csoportok:	munkanélküli arány		különbség
	1995	1999	
ruhaipar	23,1	12,5	-10,6
nyomdaipar	10,6	12,5	+1,9
szállítás	8,8	14,3	+5,5
N	966	354	-16,6

Fiatal szakmunkások, 1995–1999, OI

Ha a munkanélküliségi arányok csökkenését a szakmák ágazatai szerint vizsgáljuk, az derül ki, hogy a csökkenés mértéke az építőiparban és az iparban volt a legnagyobb, de ez az ágazati rangsort csak annyiban alakította át, hogy az építőipari és a könnyűipari ágazat helye felcserélődött. Ez azt jelenti, hogy jelenleg a munkanélküliségi arányok az átlagosnál magasabbak az ipari és a könnyűipari szakmákban, az átlagosnak megfelelőek az építőiparban, és ennél alacsonyabbak a tercier ágazatban.

7. táblázat

**A munkanélküli fiatal szakmunkások aránya
szakmájuk ágazat szerinti besorolása szerint, százalék**

ágazat	munkanélküli arány		különbség
	1995	1999	
ipar	42,0	17,2	-24,8
építőipar	38,6	10,5	-28,1
könnyűipar	28,4	16,7	-11,7
tercier	25,6	8,7	-16,9
N	966	354	-16,6

Fiatal szakmunkások, 1995–1999, OI

1995-ben szoros összefüggést találtunk a pályakezdő fiatalok munkanélkülisége és szüleik foglalkozása ill. iskolai végzettsége között. Minél alacsonyabban iskolázottak és minél alacsonyabb foglalkozási kategóriákba tartozók voltak a szülők, annál nagyobb esélyük volt gyerekeiknek a munkanélküliségre. A négy év alatt bekövetkezett változást a különböző foglalkozású apák munkanélküli gyerekeinek arányával mértük.

1995-ben a legnagyobb eséllyel a munkanélküli és a segéd- ill. betanított munkás apák pályakezdő gyerekei lettek munkanélküliek, 1999-ben viszont már azt tapasztaltuk, hogy az átlagosnál magasabb volt a munkanélküliek aránya az inaktív és a munkanélküli apák gyerekeinek körében, a segéd- és betanított munkás apák gyerekei munkapiaci helyzetüket illetően „felzárkóztak” a vállalkozó és szakmunkás apák gyerekeihez. Ez lényegében azt jelenti, hogy bár az alapvető tendencia nem változott (ahol az apa kudarcos a munkapiacra, ott a gyerekekre is nagy valószínűséggel ugyanez vár), de a „kudarc-határ” lejjebb szorult, és kifejezetten a munkaerőpiacról véglegesen kiszorult apák gyerekeire korlátozódott.

Ezekben az esetekben természetesen nem egyszerűen a munkanélküliség „átörökítéséről” van szó, hanem arról, hogy a munkanélküli és inaktív apák gyerekei ugyanolyan „depressziós” térségekben és településeken élnek, mint a szüleik, és részben lakóhelyi hátrányaik részben általános iskolai kudarcuk miatt csak olyan szakmák tanulására volt esélyük, amelyekkel nehéz boldogulni a munkapiacra. Vagyis a fiatal szakmunkások munkanélküliségi arányaiban a családból, a lakóhelyről, az általános iskolából és a pályaválasztásból következő hátrányok kummulálódása figyelhető meg.

2. Munkahelyek

Ha a munkahellyel rendelkezők csoportját vesszük közelebbről szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy az 1994-ben szakmunkásképzőt végzett fiatalok közül kevesen csináltak karriert. Öt évvel az iskola elvégzése után a legtöbben alkalmazottként dolgoztak, elenyésző számban váltak vezetővé, és ugyancsak kevesen kezdtek önálló vállalkozásba. 1995-ben még a megkérdezettek 57 százaléka mondta azt, hogy szívesen lenne vállalkozó, bár reális esélyét ennek már akkor is jóval kevesebben (25 százalék) látták. De még ehhez képest is meglepően alacsony azoknak a száma, akiknek öt év alatt sikerült beindítani valamilyen önálló vállalkozást.

8. táblázat

Az önfoglalkoztató és foglalkoztatott fiatal szakmunkások foglalkoztatási típus szerint 1999-ben, százalék

	1999
foglalkoztatási típus:	
vállalkozó	7,2
vezető	2,4
alkalmazott	90,4
összesen	100
N	250

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

A vállalkozási ambíciók megghiúsulásának több oka is volt:

- *pénzhiány*
A vállalkozáshoz mindenképp előtt tőkére van szükség, amivel a fiatal szakmunkások többsége nem rendelkezett. Vállalkozás beindítására csak azok gondolhattak, akik mögött anyagi támogatásra képes család állt, és ez csak az esetek töredékében volt jellemző.
- *a szaktudás és tapasztalat hiánya*
A szakmunkásképzőt elvégezve a fiatal szakmunkások többsége nem rendelkezett egy vállalkozás beindításához szükséges szakmai tudással, és munkatapasztalattal. Járható útnak bizonyult volna társulni egy tapasztaltabb szakmunkással, ilyen társat azonban, rendkívül nehezen találtak.
- *a vállalkozói ismeretek hiánya*
1991 és 1994 között, amikor az általunk vizsgált fiatal szakmunkások szakmunkásképzőbe jártak, a szakmai iskolákban még nem tanítottak vállalkozói ismereteket. Emellett azok a vállalkozói tapasztalataik is hiányoztak, amelyeket a gyakorlatban lehet megszerezni, ill. „ellesni” valakitől. A kilencvenes évek elején még a szakmai gyakorlóléhelyek is a hagyományos alkalmazott–szakmunkás szerepre szocializálták tanulóikat.

- *félelem a piaci viszonyoktól*

Egy kezdő vállalkozó szolgáltatása, akármilyen olcsó is, kevésbé vonzó, mint egy tapasztalt, jónevű vállalkozóé. A fiatal szakmunkásokat a konkurenciától való félelem is visszatartotta az önálló vállalkozástól.

A karrier másik útját a fiatal szakmunkások számára a továbbtanulás, és ennek segítségével a nem fizikai alkalmazott vagy értelmiségi munkakörökbe való „felkapaszkodás” jelentette. A szakmunkásképző iskola elvégzése után öt évvel a fiatal szakmunkások közel egyötöde (19 százalék) dolgozott nem fizikai munkakörben. Az adatok szerint ez a fajta „karrier” inkább volt jellemző a nők, mint a férfiak körében.

9. táblázat

**A foglalkozás jellege (fizikai – nem fizikai)
nemek szerint, 1999-ben, százalék**

	nő	férfi
A foglalkozás jellege:		
nem fizikai	22,2	17,3
fizikai	77,8	82,7
összesen	100,0	100,0
N	90	162

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

Erre utal az is, hogy az átlagnál nagyobb arányban helyezkedtek el nem fizikai munkakörökbe azok a fiatal szakmunkások, akik a hagyományosan női munkának számító könnyűipari ágazathoz tartozó szakmákat tanultak.

10. táblázat

**A foglalkozás jellege a szakma ágazati besorolása szerint,
százalék**

	a szakma ágazati besorolása			
	ipar	könnyűipar	építőipar	tercier
A foglalkozás jellege:				
nem fizikai	14,0	30,6	6,3	19,4
fizikai	86,0	69,4	93,8	80,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	86	72	32	62

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

Még jelentősebb szerepe volt a munkahelyi karrier alakulásában a fiatal szakmunkások családi hátterének ill. származásának. Az adatok szerint az átlagosnál lényegesen többen kerültek nem fizikai munkakörökbe azok közül, akiknek a szülei is ilyen munkát végeznek, és senkinek nem sikerült ilyenfajta „karriert” csinálni azok közül, akiknek az apja munkanélküli. Vagyis a munkahellyel rendelkező fiatal szakmunkások egyötödének esetében a nem fizikai szülők foglalkozási státusát annak ellenére is sikerült „átörökíteni”, hogy a gyerekek által elvégzett iskola szakmunkásképző volt, tehát nem ilyen foglalkozásra készítette fel őket.

11. táblázat

A munkahellyel rendelkező fiatal szakmunkások foglalkozásának jellege szülei foglalkozása szerint 1999-ben, százalék

	A foglalkozás jellege		
	nem fizikai	fizikai	összesen
Az apa foglalkozása			
nem fizikai	36,8	63,2	100,0
vállalkozó	23,1	76,9	100,0
szakmunkás	6,7	93,3	100,0
segéd/betanított	21,4	78,6	100,0
munkanélküli	–	100,0	100,0
inaktív	7,7	92,3	100,0
Az anya foglalkozása			
nem fizikai	36,0	64,0	100,0
szakmunkás	17,9	82,1	100,0
segéd/betanított	21,1	78,9	100,0
inaktív	11,1	88,9	100,0
N	46	188	234

Fiatal szakmunkások, 1999.

1995-ben és 1999-ben is megkérdeztük a fiatal szakmunkásoktól, hogy különböző szempontokból mennyire elégedettek munkahelyükkel. Az egyes szempontok elégedettség szerinti sorrendje az eltelt négy év alatt szinte sem-

mit se változott: mindkét alkalommal munkatársaikkal voltak a legtöbben elégedettek, munkájuk minőségével és szak-képzettségükhöz való illeszkedésével is még viszonylag so-kan, de előmeneteli lehetőségeikkel és keresetükkel már csak viszonylag kevesen vallották elégedettnek magukat. Az elége-dettek aránya ugyanakkor számottevően csökkent az eltelt idő alatt. 1995-ben pl. még a megkérdezettek 40 százaléka mon-da azt, hogy elégedett a keresetével, 1999-re azonban ez az arány felére zsugorodott. Az elégedettség mértéke szorosan összefügg a fiatal szakmunkások által végzett munkával. Valamennyi vizsgált szempontból a nem fizikai munkát végzők voltak a legelégedettebbek és a szakképzetlen munká-ra kényszerülők a leginkább elégedetlenek.

Az interjúkból az derül ki, hogy az alkalmazottként foglal-koztatott fiatal szakmunkások manapság még keservesebb ta-pasztalatokat szereznek a munkahelyeikről, mint a szocialista nagyüzemek pályakezdői. A technikai felszereltség és a fel-használt anyagok ugyanis nem sokat változtak, megváltozott viszont a termelés „célja”. Itt már nem a dolgozók foglalkoz-tatása a cél, hanem a kíméletlen haszonszerzés: akármilyen anyaggal, akármilyen szerszámmal és akármilyen „kócerájban” kell eladható végterméket előállítani. Nem csoda, ha a mun-kások időnek előtte kidőlnek, a daruk összeomlanak, és a daru-kezelők meghalnak. Nincsenek garanciák és nincsenek törvé-nyes előírások, nincs érdekvédelem és nincs szakszervezet. A magáncég úgy boldogul ebben a „vadkeleti” versenyhely-zetben, ahogy tud, senki nem ellenőrzi és senki sem fékezi meg. Eddigi pályafutása során jó néhány fiatal szakmunkás munkahelyi konfliktus miatt változtatott munkahelyet. A konf-likthusok leggyakoribb oka az volt, hogy az iskolában tanult szakmai ismereteket, vagy előírásokat akarták követni a munkahelyeiken (ahol ilyesmi már régen nem volt érvényes), vagy ifjonti igazságérzetük miatt lázadoztak gátlástalan főnö-keikkel (munkaadóikkal) szemben.

A fiatal szakmunkások foglalkoztatását nemcsak a munka-nélküliség-munkavállalás dichotómiája, hanem a legális és a „fe-kete” munka dichotómiája is jellemzi. A rendszerváltást köve-tően sokan azt gondolták, hogy mivel a „fekete” és „szürke”

gazdaság a szocialista nagyüzemek árnyékában jött létre, a piacgazdaság kiépülésével fokozatosan eltűnik majd, mert a gazdasági folyamatok és tulajdonviszonyok legálissá és átláthatóvá válnak. Vizsgálatunk azonban arra enged következtetni, hogy ennek éppen az ellenkezője történt. A piacgazdaság tizedik esztendejében a feketegazdaság és a „fekete” munka jobban virul, mint valaha. A fiatal szakmunkások közül az elmúlt öt évben hosszabb-rövidebb szinte mindenki vállalt (vagy éppen most is vállal) ilyen munkát.

Ennek részben az az oka, hogy nem kapnak legális munkát sem a szakmájukban, sem azon kívül. Így munkanélküliként vállalják a „fekete” munkát, mert valamiből meg kell élniük, és erre a munkanélküli támogatás messze nem elegendő. A cégeknek és a vállalkozóknak ez a munkavállalási mód olcsó foglalkoztatást jelent (mert nem kell járulékokat fizetniük, és a munkabérré vonatkozó törvényes előírásokat sem kell betartaniuk). Ily módon mind a munkavállalóknak, mind pedig a munkaadóknak kifejezetten az az érdeke, hogy ez a rendszer fennmaradjon. Másrészt a „fekete” munka azoknak a szakmunkásoknak a számára is megoldást kínál, akik csak olyan kevés bérért tudtak legálisan elhelyezkedni, hogy emellett kiegészítésképpen még egyebet is vállalniuk kell.

Vagyis míg a szocializmusban a „fekete” munka funkciója az volt, hogy kiegészítse a szocialista nagyüzemekben kapott alacsony béreket, most a legális munka mellett és helyette egyaránt végzik. Vannak olyan munkaadók (vállalkozók), akik a „fekete” és a „fehér” munkásokat egymás mellett alkalmazzák. Pontosan kiszámolják, hogy vállalkozásuk profitja mellett hány legális alkalmazottat tudnak „eltartani”, és az ezen felül szükséges létszámot feketén alkalmazzák. Így van olyan fiatal szakmunkás, aki ugyan nem változtatott munkahelyet, de hol legális, hol pedig illegális munkavállalóként végezte ugyanazt a munkát.

Az illegális munkavállalás gyakran ismerősi-bizalmi alapon szerveződik. A rokon vagy ismerős „elhívja” segíteni a munkanélküli szakmunkást, aki ezért annyi munkabérré számíthat (ha kap egyáltalán), amennyit a munkaadó jónak lát.

A „feketén” alkalmazott munkavállaló után nemcsak a járulékokat nem fizeti a munkaadó, hanem a munkavállaló egyéb tekintetben is teljes mértékben kiszolgáltatott. A munkáltatóval szembeni érdekvédelem a legális munkavállalók esetében sem működik a gyakorlatban, de ott legalább elvi lehetőség van rá. A „fekete” munkavállalónak viszont mind a bére, mind a munkakörülményei, mind pedig munkaideje szükségképp pusztán szóbeli megállapodás tárgya lehet, tehát bármilyen érdeksérelem (esetleg munkahelyi baleset) éri, sehonnan nem számíthat támogatásra.

3. Továbbtanulás

1999-ben azt tapasztaltuk, hogy a fiatal szakmunkások körében a továbbtanulás tömeges igényné, illetve ambícióvá vált. Miután egy olyan képzési rendszerben és szakmasztruktúrában szerezték meg a szakképzettségüket a kilencvenes évek elején, amikor az oktatás már nem felelt meg a gazdasági és a társadalmi igényeknek (mert túlságosan alacsony nívón olyan szakmákat oktatott, amelyekre már nem volt kereslet a munkapiacon), a fiatal szakmunkások közül nagyon sokan továbbtanultak, sőt többféle további képzésben is részt vettek.

A továbbtanulás másik fő motívuma az volt, hogy a kilencvenes évek közepére mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a magasabb iskolai végzettség a munkanélküliség elkerülésének legfontosabb eszköze. A továbbtanulási kedv nem csak az általunk vizsgált szakmunkásokat jellemezte. Beszámolóik szerint osztálytársaik közül is sokan választották a továbbtanulást a munkanélküliség elkerülésére. Minél magasabb iskolázottságot sikerült valakinek szereznie, annál sikeresebben boldogult a munkapiacon és annál biztosabb egzisztenciára volt kilátása.

Ugyancsak jelentős változást hoztak a kilencvenes évek a korábbi kereseti arányokhoz képest is. Míg korábban egy ügyes szakmunkás „mellékmunkákkal” kiegészítve többszörösét is megkereshette havonta egy beosztott értelmiségi fizetésének, a rendszerváltás után az érdekvédelem nélkül

maradt fizikai munkások bére messze az átlagkeresetek szintje alatt maradt, miközben a magánszektorban foglalkoztatott értelmiségiek és nem fizikai alkalmazottak keresete fokozatosan emelkedett.

Az interjúk során megkérdeztük a fiatal szakmunkásoktól, hogy lassan öt éves munkapiaci tapasztalatuk birtokában milyen szakmát választanának, ha újra kezdenék a szakmatanulást. Nem véletlen, hogy jelenlegi szakmáját szinte mindenki magasabb iskolázottságot igénylő, legalább „fehér-galléros” szakmára cserélné fel. (Lásd a 12. táblázatot a következő oldalon.)

Kétségtől kívül hozzájárult az általános „tanulási kedvhez” a munkanélküliség is. Ez a helyzet egyrészt szabadidőt biztosított, amit a tanulásra fel lehetett használni, másrészt a munkaügyi központok kifejezetten felkínálták az ingyenes továbbtanulási lehetőség különböző formáit a munkanélküli fiatal szakmunkásoknak.

A kérdőíveken megkérdezett fiatal szakmunkások 40 százaléka már a szakmunkásképző elvégzése után egy évvel elkezdett valamilyen továbbtanulási formát, a végzés után öt évvel pedig az derült ki, hogy többségük (62 százalék) továbbtanult. A különbség annyi, hogy míg közvetlenül az iskola befejezése után nagyjából hasonló arányban tanultak tovább esti és nappali formában, a később továbbtanulók többsége nyilvánvalóan az életkörülmények megváltozása folytán már csak munka mellett folytathatta tanulmányait.

Öt évvel a szakmunkásbizonyítvány megszerzése után a fiatal szakmunkások egyharmada számolt be arról, hogy érettségit adó képzésbe jelentkezett, közel egynegyedük (22 százalék) valamilyen (vállalati, munkaerőpiaci vagy önköltséges) tanfolyami képzésben vett részt, 6 százalékuk új szakmát szerzett, 10 százalékuk pedig többféle képzési formában is résztvett. Több mint kétszer olyan gyakran fordult elő az érettségi megszerzése a nők, mint a férfiak körében, és az új szakma megtanulása is inkább a nőket jellemezte, mint a férfiakat, míg a tanfolyami képzési formákat inkább a férfiak részesítették előnyben.

**A fiatal szakmunkások tanult szakmája
és a munkapiaci tapasztalatok birtokában
általuk vonzónak talált szakmák**

tanult szakma	1999-ben leginkább vonzónak talált szakma
esztergályos	eladó
hegesztő	vendéglátós
gázszerelő	építész
esztergályos	pszichológus
szobafestő	elektronikus
ruhakészítő	ápolónő
szövőnő	ruhakészítő
szövőnő	ruhatervező
forgácsoló	számítástechnikus
elektroműszerész	külkereskedő
cipőfelsőrész készítő	kereskedő
ruházati eladó	matematikus
autószerelő	vámkezelő
autószerelő	külkereskedő
kőműves	műbútor asztalos
kőműves	műszaki eladó
ruházati eladó	ápolónő
szobafestő	mérnök
esztergályos	autószerelő
élelmiszer eladó	kozmetikus
gázszerelő	vendéglátós
élelmiszer eladó	fodrász
élelmiszer eladó	csecsemő gondozó
asztalos	történész
asztalos	szakács

Fiatal szakmunkások, 1999, OI

A fiatal szakmunkások kiegészítő képzése sok esetben még nem fejeződött be. A kiegészítő képzésben résztvevő 60 százalékból az elmúlt öt év alatt kétharmaduknak (közel 40 százaléknak) sikerült új képzettséget szereznie. Ezen belül a legtöbben érettségit szereztek, jóval kevesebben új szakmát vagy szakközép-

iskolai végzettséget, és elenyésző számban betanított munkára képesítő, ill. technikus vagy felsőfokú végzettséget.

13. táblázat

**A végzés óta szerzett kiegészítő képzettségek
megoszlása 1999-ben, százalék**

további végzettség:	1999
nincs további végzettsége	60,5
betanított munkás	2,8
szakmunkás	7,9
szakközépiskola	7,3
érettségi	18,1
technikus	1,7
felsőfokú	1,7
összesen	100,0
N	354

Fiatal szakmunkások, 1999

A kiegészítő képzéssel szerzett szakmák közel kétharmada a tercier ágazathoz tartozó szakma volt, egyötöde pedig könnyűipari szakma. A jellemző tendencia az volt, hogy az ipari szakmákkal rendelkezők a jobb boldogulás reményében a tercier ágazathoz tartozó második szakmát igyekeztek szerezni, és azok is egy második (feltehetően jobb) tercier szakmát tanultak, akik már az első szakmájukat is ebből az ágazatból szerezték meg.

Nem véletlen, hogy a szakmunkásképzőkből kikerülő pályakezdők, akikre korábban soha nem volt jellemző a továbbtanulási kedv, a kilencvenes évek második felében ilyen nagy számban folytattak kiegészítő tanulmányokat. Ez a törekvésük ugyanis a képzési rendszer és a munkapiac igényei közti inkongruenciát volt hivatott kiküszöbölni. Mind az érettségi megszerzésére irányuló, mind pedig a második szakmai képzettség megszerzését célzó törekvés azt jelezte, hogy nem volt elég kelendő a munkapiacon az a szaktudás, amit a pályakezdők az iskolában megszereztek. Az adatokból kiolvasható, hogy minél magasabb szintű kiegészítő képzésre

szánta rá magát a pályakezdő, annál inkább javította munkapiaci helyzetét.

A kiegészítő képzésnek azonban az esetek nagyobbik részében nemcsak az volt a funkciója, hogy ne maradjon munka nélkül a pályakezdő, hanem az is, hogy „jobb” (jobb minőségű és jobban fizetett) munkát találjon. Figyelemre méltó, hogy a továbbtanulók 40 százaléka mind 1995-ben, mind 1999-ben azzal indokolta a továbbtanulását, hogy „több ismeretet akar szerezni”, vagyis a szakmunkásképzőben megszerzett tudást nem tartotta elegendőnek ahhoz, hogy a munkahelyén és az életben boldoguljon.

14. táblázat

Fiatalk munkások kiegészítő képzésben való részvételének elsődleges oka, százalék

	1995	1999
a képzésben való részvétel oka:		
nem tudott elhelyezkedni	15,1	12,1
több lesz a fizetése	7,6	12,1
jobb munkahelyet kap	32,2	33,0
több ismeretet akart	39,1	40,7
nem akart még munkába állni	6,0	2,2
összesen	100,0	100,0
N	317	182

Fiatalk munkások, 1995-99, OI

A szakmunkásképző iskolákról a köztudat úgy tartja, hogy oda gyenge tanulmányi eredményekkel és gyenge képességekkel kerülnek be a tanulók. Hogy az általunk vizsgált fiatal munkások mennyire nem gyenge képességeik miatt kerültek annak idején szakmunkásképzőbe, azt az is bizonyítja, hogy a továbbtanulók a szakképző iskola elvégzése után néhány évvel szabályosan „rákaptak” a tanulásra. Több olyan esettel találkoztunk, hogy érettségi után sem hagyták abba a tanulást, hanem számítógépes ismereteket és nyelvet is tanultak, vagy egy másik szakmát szereztek.

Kiegészítő képzésre természetesen egy jól működő képzési rendszer esetében is szükség van, de feltehetőleg nem a végzettek több mint felét érintő mértékben. Ebben az eset-

ben arról volt szó, hogy a szakképzési rendszer nem volt képes időben reagálni a magasabb általános képzettségű munkaerő iránti keresletre és a szolgáltató, illetve tercier szakmák bővítésére vonatkozó gazdasági igényekre. A kilencvenes évek elején a szakképző iskolákba belépő tanulók többségét még a hagyományos szakképzés ipari szakmáira vették fel, miközben a munkaerőpiaci előrejelzésekből már lehetett tudni, hogy a kilencvenes évek közepén nem lesz szükség ilyen nagy létszámban ilyen típusú munkaerőre. Azoknak a korosztályoknak, amelyek közé az általunk vizsgált, 1994-ben szakmunkásképzőt végzett évfárat tartozott, saját érdekükben saját ambícióból és saját, illetve családi költségvetésből, kiegészítő képzéssel kellett kompenzálniuk azokat a képzési diszfunkciókat, amelyek abból következtek, hogy a gazdasági változásokhoz képest az oktatási intézményrendszer reformja késlekedett.

